

УДК 372.48

Світлана Долецька

СПЕЦИФІКА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Розглянуто специфіку патріотичного виховання молодших школярів, виявлено особливості краєзнавчої роботи, визначено її потенційні можливості та властивості у патріотичному вихованні.

Ключові слова: патріотичне виховання, краєзнавство, початкова школа.

Рассмотрена специфика патриотического воспитания младших школьников, выявлены особенности краеведческой работы, определены её потенциальные возможности в патриотическом воспитании.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, краеведение, начальная школа.

Specificity patriotic younger students, the peculiarities of local history work, identified identified its potential and characteristics in patriotic education.

Key words: patriotic education, local history, junior school.

Постановка проблеми. Сучасний стан українського суспільства ставить перед закладами освіти низку невідкладних завдань, спрямованих на виховання у підростаючого покоління поваги до історії і традицій свого народу, формування патріотизму. Але цей процес має чимало труднощів та перешкод. Упродовж тривалого часу українські землі розвивалися в різних цивілізаційних системах, тому сучасні регіони України відрізняються один від одного не лише економічними, але й соціально-культурними особливостями. Патріотичне виховання школярів повинне враховувати ці регіональні відмінності, зберігаючи єдність образів Малої та Великої Батьківщини, загальнодержавні ідеї та цінності. Використання засобів краєзнавчої роботи в патріотичному вихованні молодшого школяра є шляхом до подолання вказаних труднощів. Саме тому Українська держава сьогодні приділяє краєзнавству велику увагу, пов'язуючи його розвиток із сучасною школою та вихованням патріотизму. Проте краєзнавство як засіб патріотичного виховання не було предметом спеціального дослідження у педагогічній науці, а виступало лише як додатковий засіб вивчення історії, географії, природи, виховної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження патріотичного виховання засобами краєзнавства мають історичне підґрунтя. Наукові основи проблеми патріотичного виховання досліджувалися в працях класиків педагогічної науки (Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, О. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський,

Я. Чепіга). Нові тенденції вітчизняного патріотичного виховання створюють дослідники О. Бондаренко, Н. Карпенкова, О. Коркішко, О. Пірожкова [1]. Проте до сьогодні відсутні наукові дослідження, у яких патріотичне виховання молодших школярів урахувало б потенціал краєзнавчої роботи як засобу патріотичного виховання у початковій школі.

Мета написання статті полягає у визначенні специфіки патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи.

Виклад основного матеріалу. Патріотичне виховання учнів початкової школи – надзвичайно важливий етап патріотичного виховання людини, на якому формується явлення про взаємозв'язок між базовими поняттями патріотизму «родина» – «домівка» – «вулиця» – «місто» – «регіон» – «країна».

Молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості, у тому числі й патріотизму, у процесі краєзнавчої роботи. Саме тоді для дитини більшу роль має інформація, меншу – емоції; удосконалюється виділення найбільш значущої інформації; розвивається творча уява: на основі переробки минулого життєвого досвіду й нового почутого або прочитаного створюються нові образи. Поступово починають розвиватись і зміцнюватись соціальні якості: погляди, переконання, світогляд, певне відношення до навколишнього світу, людей, самого себе. У дитини з'являються додаткові мотиви, що дозволяють затвердитись в нових цікавих сферах діяльності, у тому числі краєзнавчій, яка є комплексом наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, що ведуть до всебічного пізнання рідного краю та тісно пов'язані зі змістом патріотичного виховання.

Процес усвідомлення себе як особи супроводжується формуванням адекватної самооцінки, порівнянням себе з іншими, відзначається новим етапом розвитку самосвідомості молодшого школяра. Усе це є основою для побудови виховного процесу, спрямованого на патріотичне виховання молодших школярів, формування в них моральної стійкості. Основи патріотичного виховання закладаються в дошкільному віці, оскільки саме цей період у житті дитини є початком формування уявлень про будинок, батьків, місто або селище, де народилася дитина, про все, що її оточує й що називається Малою Батьківщиною. В. Сухомлинський підкреслював, що любов до Батьківщини починається з любові до матері [2]. Спадкоємність у патріотичному вихованні дошкільників і молодших школярів є важливою умовою його успішності. Проблема спадкоємності є «вічною». Теоретичні основи вирішення цієї проблеми відображено в Концепції безперервної освіти. У педагогічній сфері функціонування спадкоємності універсальне, воно є загальнопедагогічним законом. Саме у такому ракурсі розглядав її Я. Коменський, коли створював систему шкіл, що охоплює всі періоди становлення й розвитку особистості дитини, починаючи з дошкільного віку [3].

Таким чином, специфіка патріотичного виховання молодшого школяра засобами краєзнавства зумовлена його психологічними віковими особливостями. Це примушує корегувати цілі, завдання й методи патріотичного виховання так, щоб постійно задовольнялася потреба молодших школярів в емоційному насиченні; щоб у них не вичерпувалося, а навпаки, зростало бажання, прагнення вчитися; виникали б нові й зміцнювалися наявні пізнавальні інтереси, схильності до різних видів діяльності; формувалися б особисті якості: адекватна самооцінка, самоаналіз, моральні звички поведінки, емпатія, розвивалися б комунікативні й організаторські здібності; формувалися б і зміцнювалися добрі природні задатки і, навпаки, відсікалися б прояви асоціальних задатків.

Загальновідомо, що уявлення про Велику Батьківщину (Вітчизну) формується у школяра досить пізно, у старших класах, до цього періоду патріотичне виховання досягає рівня уявлень про Малу Батьківщину (село, місто, регіон). Якщо в поліетнічних регіонах, якими є Крим, Східна та Південна Україна, на етапі початкової школи змістити акценти та інформаційно зосередитись на загальнонаціональних цінностях, намагаючись «виробити свідомість» «щирого українця», це призведе до прямо протилежних наслідків, така інформація викличе відторгнення. Саме тому автор убачає завдання патріотичного виховання молодших школярів у більш м'якому та послідовному формуванні у свідомості дитини зв'язку між базовими поняттями «родина» – «домівка» – «вулиця» – «місто» – «регіон» – «країна». Це завдання здатна розв'язати краєзнавча

робота в початковій школі.

Як відомо, краєзнавство – це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, але які у своїй сукупності ведуть до наукового й усебічного пізнання краю. Але нас цікавить краєзнавство як засіб патріотичного виховання молодших школярів. Сутність краєзнавства, його предмет та методи тісно пов'язані зі змістом патріотичного виховання.

Предметом краєзнавства є природа, населення та господарство, історичне минуле, мистецтво, культура. Усе це об'єкти різних наук і відповідно при їх вивченні використовуються різні методи, властиві відповідним галузям знань. Але в усіх напрямках краєзнавчої діяльності є загальний (спільний) предмет вивчення – край. Поняття «край» – умовне й залежить від того, хто і з якою метою його вивчає. Воно може бути навчальним, науковим, виховним і практичним. Історичне краєзнавство акцентує увагу на вивченні історії рідного краю. На початку ХХ століття сферою шкільного краєзнавства вважали тільки те середовище, яке доступне для безпосереднього спостереження школяра. Воно як складова частина загального краєзнавства являє собою галузь прикладної історії та відрізняється двома суттєвими ознаками: локальністю досліджуваних історичних подій, матеріалізованих у пам'ятках історії та культури; діяльним характером. Іншими словами, це не тільки галузь наукового пізнання, але й сфера активної практичної діяльності.

Історія краю становить складний об'єкт краєзнавчої діяльності, відрізняється незвичайною місткістю змісту історично-краєзнавчого матеріалу, його хронологічним розмахом. Предметом конкретного дослідження може бути як історія краю в цілому чи різних періодів його історії, так і окремих населених пунктів, вулиць, фабрик, заводів, різних споруд, будівель, пам'ятних місць. Краєзнавчі дослідження можуть охоплювати більші хронологічні межі та історичні періоди або, навпаки, обмежуватися подіями одного конкретного етапу місцевої історії.

На ефективність використання краєзнавства в патріотичному вихованні дітей указують видатні діячі культури та науки. Краєзнавчі ідеї в сучасному розумінні стали проникати у вітчизняну школу в XVIII ст. У 1761 р. М. Ломоносов зробив першу спробу краєзнавчих досліджень за участю місцевого населення і дітей, склавши анкету з 30 питань, у які входили відомості про міста, губернії й провінції держави. Ця анкета може вважатися першою програмою краєзнавчого вивчення території [4]. Принцип «учити дітей географії з найближчого для них місця» висувався в одному з перших вітчизняних підручників географії Ф. Студитського, виданого в 1840 р. [5]. У другій половині ХІХ ст. значно зріс інтерес до пізнання своєї країни, що вилилося в русі, названому «вітчизнознавством» (рос. «отечествоведением»). На основі вітчизнознавства виникло «батьківщинознавство». Воно сформувало напрям у шкільній географії кінця ХІХ – початку ХХ ст., сприяло появі шкільних посібників із краєзнавства. Чітке визначення батьківщинознавства дав згодом відомий методист географії А. Батьківщинознавство є географія рідної місцевості, на прикладах якої діти практично й наочно знайомляться з основними географічними поняттями [6]. Великий вплив на розвиток шкільного краєзнавства мали ідеї К. Ушинського, який вважав, що основою для вивчення географії має бути місцевість, на якій живуть діти. У передмові до другої частини «Рідного слова» підкреслювалася необхідність розвивати в дітей «інстинкт місцевості», тобто знання свого оточення й уміння зіставляти зі своєю місцевістю освітній матеріал, що вивчається [7].

Але в дореволюційній Росії краєзнавчий принцип не знайшов справжнього масового застосування в практиці роботи шкіл. Тільки в 1918 р., коли школа була оголошена трудовою, тобто проблема освоєння знань розглядалася в органічному зв'язку з реальною працею, з практичною участю в місцевому виробництві, краєзнавчий принцип утілено у шкільну практику. У пояснювальній записці до програм шкіл першого ступеня вказувалося, що третій рік навчання носить переважно краєзнавчий характер, у доступних для цього віку формах вивчається село, місто, взаємовідносини міста, села і краю [8]. У постанові ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» вказувалося на необхідність уведення елементів краєзнавства в побудову основних предметів школи, приділялась увага дослідженню й застосуванню «активних методів навчання», «методів

різноманітної самостійної роботи учнів». Розроблялися спеціальні навчальні посібники для самостійної роботи учнів у природі і на місцевості, частіше стали проводитися навчальні та краєзнавчі екскурсії. Радянський уряд приділяв увагу ролі краєзнавства у зв'язку з вихованням патріотизму. Так, на Всеросійській нараді керівних працівників народної освіти 30 січня 1941 р. було зазначено: «Усі ми дуже багато говоримо про виховання патріотизму. Але ж це виховання розпочинається з поглибленого пізнання своєї Батьківщини. Отже, і з цих міркувань потрібно вивчати місцеву географію [9]».

До 1950-х рр. у результаті вивчення шкільного досвіду Академією педагогічних наук СРСР краєзнавство було названо одним із принципів, які сприяють неформальному навчанню. Починаючи з 1948 р., у пояснювальних записках до програм з'являються рекомендації щодо викладання предметів у зв'язку з краєзнавством, але стосуються вони тільки V–VIII класів [10].

На основі аналізу педагогічних досліджень, на нашу думку, позитивними рисами краєзнавчої роботи як засобу патріотичного виховання можна назвати:

1. Методи краєзнавства здатні створити атмосферу довіри, що сприяє подоланню кризи довіри в патріотичному вихованні молодших школярів поліетнічних регіонів. Довіра активізує увагу й загострює сприйняття матеріалу.

2. Краєзнавство позбавлене жорстких схем і здатне поширюватися на різні групи суспільства незалежно від рівня підготовки, що цілком відповідає складному завданню патріотичного виховання в початковій школі.

3. Краєзнавство здатне здолати відчуження молодшого школяра в сприйнятті громадських абстракцій; створити наочний образ Малої й Великої Батьківщини, їх історії і культури.

4. Застосовуючи краєзнавчий матеріал, урок із монологу перетворюємо на діалог між учителем та молодшим школярем.

5. Патріотичне виховання в початковій школі не може зводитися до передачі інформації та констатації певного набору ідей. На нашу думку, вищою метою патріотичного виховання є не знання дитини, а почуття. Тому емоційність – необхідний компонент у процесі такого виховання. Краєзнавчий матеріал не може залишити байдужою дитину, він викликає в неї безліч емоцій пізнавального характеру і здатний закріпити будь-яку ідеологію.

Саме краєзнавча робота в початковій школі надає широкі можливості для закріплення дитиною в об'єктах Малої Батьківщини тієї інформації, що отримана нею на шкільних уроках. У цьому віці дуже важливо, щоб дитина вчилася самостійно долати посильні труднощі у ході краєзнавчих заходів, тоді в неї розвиватимуться не лише розумові здібності, але й вольові якості особистості, необхідні для виховання патріотизму. У процесі краєзнавчої роботи дитина формується як особистість у міжособистісному діловому спілкуванні однолітків; дитина вчиться у грі з використанням естетичних елементів; діяльність дитини в цьому процесі актуалізована, внутрішньо мотивована й осмислена. Краєзнавча робота створює умови, за яких навчання молодшого школяра поєднується не лише з грою, але й з трудовою діяльністю, ручною працею, фізичним вихованням.

Складний процес патріотичного виховання молодшого школяра здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців з урахуванням основних напрямів діяльності молодших школярів. Одним із найбільш ефективних засобів патріотичного виховання є краєзнавство, оскільки навколишнє оточує дитину від народження й протягом усього життя. Формами краєзнавчої роботи з учнями початкових класів є: урок у музеї; музейна екскурсія; виготовлення під контролем учителя наочних краєзнавчих посібників; участь у підготовці тематичних виставок, присвячених пам'ятним датам; збір рослинних і геологічних зразків під час навчально-тематичних екскурсій; екскурсії; експедиції; походи.

Окрім того, важливим для патріотичного виховання у процесі краєзнавчої роботи, на думку автора, є єдність зусиль держави і родини. Проте в Україні відсутні ефективні загальнодержавні та регіональні програми патріотичної роботи в початковій школі. У патріотичному вихованні не враховується регіональна специфіка поліетнічних регіонів, що ускладнює створення єдиної концепції патріотичного виховання. Саме краєзнавча робота в

початковій школі є засобом утілення науково обґрунтованого регіонального підходу до складної справи патріотичного виховання в поліетнічних регіонах.

На жаль, патріотичне виховання в Україні не досягає поставленої мети, на практиці воно не є пріоритетним напрямом у діяльності освітніх закладів, незважаючи на його суспільну та державну важливість.

Висновки. Таким чином, характерними рисами краєзнавства, що можуть бути застосовані в патріотичному вихованні, є: неформальність, демократичність, наочність, комунікативність, емоційність. Саме тому специфіка патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи полягає у такому:

– патріотичне виховання є складним процесом: воно має починатися в дошкільному віці й закінчувати за межами старшої школи;

– патріотичне виховання буде ефективним за умови поступового, систематичного впливу на дитину; цей процес є безперервним і не зводиться до простої сукупності окремих педагогічних заходів;

– початкова школа в цьому процесі є важливим етапом, на якому соціалізація дитини або зупиняється на рівні «малих груп» (клас, школа, місто (село), або рухається далі до рівня «великих груп» (регіон, країна), що є дуже важливим у подальшому патріотичному вихованні;

– краєзнавча робота в початковій школі при відсутності універсальної фундаментальної основи патріотичного виховання виступає ефективним засобом і дозволяє враховувати регіональні особливості такого виховання в поліетнічних регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н.Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Бондаренко Наталія Борисівна. – Луганськ, 2007. – 238 с.; Карпенкова Н. Еколого-естетичне виховання ліцеїстів у процесі ознайомлення з історико-природними заповідниками Криму : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Карпенкова Наталія Іванівна. – Луганськ, 2008. – 20 с.; Коркішко О.Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 – «Теорія і методика виховання». – Слов'янськ, 2004. – 243 с.; Пірожкова О.О. Підготовка майбутніх учителів до історико-краєзнавчої роботи з учнями початкових класів в Автономній Республіці Крим : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Пірожкова Олена Олегівна. – Ялта, 2008. – 238 с.
2. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / В. А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1980. – С. 8.
3. Коменский Я.А. Панпедия : искусство обучения мудрости / Я. А.Коменский. – М. : УРАО, 2003. – С. 23.
4. Артоболевский Б.В. К истории краеведческих замыслов М. Ломоносова / Б.В. Артоболевский // Краеведение. – Т. III. – М. : Учпедгиз, 1926. – С. 55.
5. Студитский Ф. География для детей / Ф. Студитский. – СПб. : Типография А. Бородина, 1841. – 59 с.
6. Очерк методики и дидактики учебной географии. – М. : ГИЗ, 1919. – С. 22.
7. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании / К. Д. Ушинский // Собрание соч. – М., Л. : Педагогика, 1998. – Т. 2. – С. 161.
8. Никонова М. Краеведение : учеб. пособие для высш. пед. учеб. заведений / М. Никонова. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – С. 7.
9. Очередные задачи народного образования : материалы Всероссийского совещания (Москва, 27–31 января 1941 г.). – М. : Наркомпрос РСФСР, 1941. – С. 98.
10. Программы средней школы. География. – М. : Учпедгиз, 1951. – 75 с.; Программы средней школы. География. – М. : Учпедгиз, 1954. – 86 с.; Программы средней школы. География. – М. : Учпедгиз, 1957. – 89 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Долецька Світлана Валентинівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри історії та правознавства Євпаторійського інституту соціальних наук РВНЗ «Кримський гуманітарний університет».

Надійшла до друку 14.12.2012 р.